

Redesigning the Role of the Mosque and Neighborhood in the Support and Prevention of Family Crises in Islamic Society

Mohammad Hossein Shahabadi¹

1. Assistant Professor, Shahid Sadr Research Institute, Imam Hossein Comprehensive University.

mh.shahabady@gmail.com

Received: 2025/05/26; Accepted 2025/09/25

Extended Abstract

Introduction and Objectives: The family, as the most important social institution, constitutes the most fundamental pillar of any society and the principal axis for the upbringing of future generations. In Islamic societies as well, the family occupies a sacred station and has consistently been regarded as the locus of values and the vehicle for the transmission of culture. Nevertheless, in recent decades, the institution of the family has faced numerous crises and challenges, including rising divorce rates, the spread of intra-familial conflicts, declining trust and cohesion among family members, and a weakening of religious and ethical commitments. This situation seriously threatens the psychological, social, and cultural health of Islamic society. To date, numerous macro-level policies have been implemented to support families in Iran and the Islamic world, including the enactment of protective legislation, the establishment of counseling centers, the holding of educational courses, and the implementation of cultural and media programs. Studies show, however, that these measures have generally been scattered, uncoordinated, and lacking a profound connection to the cultural and social structures of Islamic society. Consequently, they have been limited in effectiveness and, in many cases, have not reduced problems. The principal aim of this study is to redesign the role of the mosque and the neighbor-

Authors retain the copyright. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

hood structure in supporting and preventing family crises in Islamic society. This research rests upon the premise that transferring family management from the macro level to the neighborhood level, with the mosque positioned as the central hub of the community, can constitute an indigenous, effective, and sustainable approach to resolving family crises. The study, therefore, aims to present a comprehensive model grounded in crowdsourced civic participation and neighborhood-centeredness that, in addition to preventing crises, also enhances the psychological, educational, and social health of families.

Method: This study was conducted using a descriptive-analytical approach grounded in qualitative methodology. First, to extract the theoretical foundations, a systematic review of the literature on the roles of the mosque, the neighborhood, and family policies in Islamic societies—particularly Iran—was conducted. To this end, religious texts, including the verses of the Qur'an and traditions (hadīths) of the Infallible Imams, were examined alongside scholarly sources and domestic and international empirical studies. Data collection was carried out through documentary and library-based methods, and, based on the principles of qualitative content analysis, the core concepts were extracted from the texts. Key concepts such as crowd-sourced civic participation, family management, the role of the mosque and neighborhood, educational monitoring, and social support were selected as the principal axes of the research. The collected data were then organized within the study's conceptual framework to inform the redesign of the conceptual model. In the next stage, employing a thematic analysis approach, the data were categorized, and the main and subsidiary themes were extracted. This analysis enabled the researcher to identify three dimensions of the mosque's role in family management: support for families in crisis, crisis prevention, and educational support. Ultimately, the findings were organized into an indigenous model for redesigning the role of the mosque and neighborhood in supporting and preventing family crises. This model, in addition to its Islamic theoretical foundations, is grounded in successful domestic and international experiences and applies to social planning and family policymaking in Islamic society.

Findings: The research showed that mosques, owing to their spiritual and social standing among the people, possess unparalleled capacity to play a role in the family domain. First, in supporting families experiencing crisis, the mosque can function as a local counseling center and, by drawing on a network of clergy, psychologists, social workers, and trusted neighborhood members, address family problems.

Second, in the domain of crisis prevention, the mosque can continuously monitor the psychological, educational, economic, and social conditions of families by establishing a system of educational monitoring. This measure enables the identification of families' strengths and weaknesses and the design of appropriate preventive programs.

Third, in the domain of educational support and family enhancement, the mosque, through educational workshops, group sessions, and skill-based activities, can provide a platform for enhancing families' communication, educational, and social skills. These activities, with an emphasis on religious and cultural values, will strengthen family cohesion and increase the capacity to cope with social pressures.

In sum, the findings of the research showed that entrusting family management to the community, with the mosque and neighborhood as its axes, not only enhances the psychological and social health of families but also strengthens the sense of social belonging, local cohesion, and collective responsibility. Furthermore, this approach will contribute considerably to improving the quality of family life and reducing the likelihood of deep crises.

Discussion and Conclusion: Examination of the findings showed that existing policies and programs in the domain of the family, owing to a lack of attention to indigenous capacities and popular participation, have had limited effectiveness. By contrast, redesigning the role of the mosque and the neighborhood based on crowdsourced civic participation and neighborhood-centeredness constitutes a sustainable and effective solution for resolving family crises in Islamic society.

The mosque, owing to its cultural and social proximity to the people, its high level of public trust, and its capacity to create supportive networks, can serve as a focal point for managing families at the local level. The mosque's threefold role—support, prevention, and educational assistance—provides a comprehensive, operational model for managing family affairs. This model, in addition to strengthening the family's foundation, fosters social cohesion, reduces cultural harms, and enhances quality of life in Islamic society.

The present study emphasizes that implementing this model requires cooperation and support from governmental and state institutions, with governments playing a facilitative and supportive role, while the field of action is entrusted to the people and local institutions. Likewise, specialized training for educational support personnel, the creation of the necessary infrastructure for monitoring families, and the formulation of indigenous

programs suited to the cultural and social conditions of each neighborhood are among the requirements of this model. Ultimately, it may be said that the redesign of the role of the mosque and the neighborhood in the support and prevention of family crises constitutes an indigenous, cultural, and participatory approach that, while drawing upon Islamic capacities, responds to the genuine needs of families and provides an effective model for sustainable social development in Islamic society.

Acknowledgments: The author expresses his gratitude to the professors, colleagues, and all who contributed to preparing the sources and providing scholarly support for this study.

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest in the publication of this study.

Keywords: Mosque, Neighborhood, Family, Islamic Society, Educational Monitoring.

Cite this article: Shahabadi, Mohammad Hossein (2026). Redesigning the Role of the Mosque and Neighborhood in the Support and Prevention of Family Crises in Islamic Society. *Journal of Islamic Education*, 21(56): 49-79.

بازطراحی نقش مسجد و محله در حمایت و پیشگیری از بحران‌های خانواده در جامعه اسلامی

محمدحسین شاه‌آبادی^۱

۱. استادیار، پژوهشکده شهید صدر دانشگاه جامعه امام حسین (علیه السلام).

mh.shahabady@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۰۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۰۳

چکیده گسترده

مقدمه و اهداف: خانواده، به‌عنوان مهم‌ترین نهاد اجتماعی، بنیانی‌ترین رکن هر جامعه و محور اصلی تربیت نسل آینده محسوب می‌شود. در جوامع اسلامی نیز خانواده جایگاهی مقدس دارد و همواره از آن به‌عنوان کانون ارزش‌ها و بستر انتقال فرهنگ یاد شده است. با این حال، در دهه‌های اخیر نهاد خانواده با بحران‌ها و چالش‌های متعددی همچون افزایش نرخ طلاق، گسترش اختلافات درون‌خانوادگی، کاهش اعتماد و انسجام میان اعضا، و تضعیف پایبندی‌های دینی و اخلاقی مواجه گردیده است. این وضعیت به‌طور جدی سلامت روانی، اجتماعی و فرهنگی جامعه اسلامی را تهدید می‌کند. تاکنون سیاست‌های کلان متعددی برای حمایت از خانواده‌ها در ایران و جهان اسلام اجرا شده است؛ از جمله تصویب قوانین حمایتی، تأسیس مراکز مشاوره، برگزاری دوره‌های آموزشی و اجرای برنامه‌های فرهنگی و رسانه‌ای. اما بررسی‌ها نشان می‌دهد که این اقدامات غالباً پراکنده، غیرمنسجم و بدون پیوند عمیق با ساختارهای فرهنگی و اجتماعی

جامعه اسلامی بوده‌اند. از همین‌رو، اثربخشی محدودی داشته و در بسیاری موارد به کاهش مشکلات منجر نشده‌اند.

هدف اصلی این پژوهش، بازطراحی نقش مسجد و ساختار محله در حمایت و پیشگیری از بحران‌های خانواده در جامعه اسلامی است. این تحقیق بر این فرض استوار است که انتقال مدیریت خانواده از سطح کلان به سطح محله و محور قرار دادن مسجد به‌عنوان کانون اصلی اجتماع، می‌تواند رویکردی بومی، کارآمد و پایدار در حل بحران‌های خانوادگی باشد. بنابراین، هدف پژوهش ارائه الگوی جامع مبتنی بر مردم‌سپاری و محله‌محوری است که علاوه بر پیشگیری از بحران‌ها، به ارتقای سلامت روانی، تربیتی و اجتماعی خانواده‌ها یاری رساند.

روش: این پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر روش کیفی انجام شده است. ابتدا به منظور استخراج مبانی نظری، مرور نظام‌مند پیشینه پژوهش‌های مرتبط با نقش مسجد، محله و سیاست‌های خانواده در جوامع اسلامی و به‌ویژه ایران صورت گرفت. برای این منظور، متون دینی شامل آیات قرآن و روایات معصومین، به همراه منابع علمی و پژوهش‌های تجربی داخلی و خارجی بررسی و تحلیل شد. گردآوری داده‌ها به شیوه اسنادی و کتابخانه‌ای بوده و براساس اصول تحلیل محتوای کیفی، مفاهیم اصلی از متون استخراج گردید. مفاهیم کلیدی همچون مردم‌سپاری، مدیریت خانواده، نقش مسجد و محله، پایش تربیتی و پشتیبانی اجتماعی به‌عنوان محورهای اصلی تحقیق انتخاب شدند. سپس داده‌های گردآوری‌شده در قالب چارچوب مفهومی تحقیق سازماندهی شدند تا امکان بازطراحی مدل مفهومی فراهم شود. در مرحله بعد، با بهره‌گیری از الگوی تحلیل مضمون، داده‌ها دسته‌بندی و مضامین اصلی و فرعی استخراج شدند. این تحلیل به پژوهشگر امکان داد تا ابعاد سه‌گانه نقش مسجد در مدیریت خانواده شامل حمایت از خانواده‌های در بحران، پیشگیری از بحران‌ها و پشتیبانی تربیتی را شناسایی کند. در نهایت، یافته‌ها در قالب یک مدل بومی برای بازطراحی نقش مسجد و محله در حمایت و پیشگیری از بحران‌های خانواده سامان یافت. این مدل علاوه بر مبانی نظری اسلامی، بر تجارب موفق داخلی و خارجی استوار بوده و قابلیت کاربرد در برنامه‌ریزی‌های اجتماعی و سیاست‌گذاری خانواده در جامعه اسلامی را داراست.

نتایج: یافته‌های پژوهش نشان داد که مساجد، به دلیل جایگاه معنوی و اجتماعی خود در میان مردم، ظرفیت‌های بی‌بدیلی برای ایفای نقش در حوزه خانواده دارند. نخست، در حوزه حمایت از

خانواده‌های دچار بحران، مسجد می‌تواند به‌عنوان مرکز مشاوره محلی عمل کند و با بهره‌گیری از شبکه‌ای متشکل از روحانیون، روان‌شناسان، مددکاران اجتماعی و افراد معتمد محله، به رفع مشکلات خانوادگی بپردازد.

دوم، در حوزه پیشگیری از بحران‌ها، مسجد قادر است با راه‌اندازی نظام پایش تربیتی خانواده‌ها، وضعیت روانی، تربیتی، اقتصادی و اجتماعی آنها را به‌طور مستمر بررسی کند. این اقدام موجب شناسایی نقاط ضعف و قوت خانواده‌ها و طراحی برنامه‌های پیشگیرانه متناسب می‌شود.

سوم، در حوزه پشتیبانی تربیتی و ارتقای خانواده، مسجد با برگزاری کارگاه‌های آموزشی، جلسات گروهی و فعالیت‌های مهارتی، می‌تواند زمینه ارتقای مهارت‌های ارتباطی، تربیتی و اجتماعی خانواده‌ها را فراهم سازد. این فعالیت‌ها با تأکید بر ارزش‌های دینی و فرهنگی، منجر به تقویت انسجام خانواده و افزایش توان مقابله با فشارهای اجتماعی خواهد شد.

در مجموع، نتایج تحقیق نشان داد که مردم‌سپاری مدیریت خانواده با محوریت مسجد و محله، نه تنها موجب ارتقای سلامت روانی و اجتماعی خانواده‌ها می‌شود، بلکه حس تعلق اجتماعی، انسجام محلی و مسئولیت‌پذیری جمعی را نیز تقویت می‌کند. همچنین این رویکرد به بهبود کیفیت زندگی خانوادگی و کاهش احتمال بروز بحران‌های عمیق کمک شایانی خواهد کرد.

بحث و نتیجه‌گیری: بررسی یافته‌ها نشان داد که سیاست‌ها و برنامه‌های موجود در حوزه خانواده، به دلیل عدم توجه به ظرفیت‌های بومی و مشارکت مردمی، اثربخشی محدودی داشته‌اند. در مقابل، بازطراحی نقش مسجد و محله براساس مردم‌سپاری و محله‌محوری، راهکاری پایدار و کارآمد برای حل بحران‌های خانواده در جامعه اسلامی به شمار می‌رود.

مسجد به دلیل نزدیکی فرهنگی و اجتماعی به مردم، اعتماد عمومی بالا و توانایی ایجاد شبکه‌های حمایتی، می‌تواند نقطه کانونی برای مدیریت خانواده‌ها در سطح محلی باشد. نقش سه‌گانه مسجد شامل حمایت، پیشگیری و پشتیبانی تربیتی، الگویی جامع و عملیاتی برای مدیریت مسائل خانوادگی فراهم می‌کند. این الگو علاوه بر تقویت بنیان خانواده، به انسجام اجتماعی، کاهش آسیب‌های فرهنگی و ارتقای کیفیت زندگی در جامعه اسلامی منجر می‌شود.

پژوهش حاضر تأکید دارد که تحقق این مدل نیازمند همکاری و حمایت نهادهای دولتی و حاکمیتی است؛ به گونه‌ای که دولت‌ها نقش تسهیل‌گر و پشتیبان را ایفا کرده و میدان عمل به مردم و نهادهای

محلی واگذار شود. همچنین، آموزش تخصصی پشتیبانان تربیتی، ایجاد زیرساخت‌های لازم برای پایش خانواده‌ها و تدوین برنامه‌های بومی متناسب با شرایط فرهنگی و اجتماعی هر محله از الزامات این الگو به شمار می‌رود. در نهایت، می‌توان گفت که بازطراحی نقش مسجد و محله در حمایت و پیشگیری از بحران‌های خانواده، رویکردی بومی، فرهنگی و مشارکتی است که ضمن بهره‌گیری از ظرفیت‌های اسلامی، پاسخگوی نیازهای واقعی خانواده‌ها بوده و الگویی کارآمد برای توسعه پایدار اجتماعی در جامعه اسلامی ارائه می‌دهد.

واژگان کلیدی: مسجد، محله، خانواده، جامعه اسلامی، پایش تربیتی.

استناد: شاه‌آبادی، محمدحسین (۱۴۰۵). بازطراحی نقش مسجد و محله در حمایت و پیشگیری از بحران‌های خانواده در جامعه اسلامی. مجله تربیت اسلامی ۲۱(۵۶): ۴۹-۷۹.

مقدمه و بیان مسئله

خانواده به‌عنوان بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی و محوری‌ترین رکن هر جامعه، نقشی بی‌بدیل در حفظ انسجام اجتماعی، انتقال ارزش‌ها و تربیت نسل‌های آینده دارد. در جوامع اسلامی، این جایگاه با تقدس دینی و فرهنگی خانواده دوجندان شده است به طوری که می‌توان گفت: «جامعه‌ی اسلامی، بدون بهره‌مندی کشور از نهاد خانواده‌ی سالم، سرزنده و بانشاط، اصلاً امکان ندارد پیشرفت کند.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۰). با این حال، تحولات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی سال‌های اخیر، چالش‌ها و بحران‌های متعددی را متوجه این نهاد کرده است؛ از جمله افزایش نرخ طلاق، کاهش ثبات خانواده، ضعف در ارتباطات بین‌نسلی، گسترش شکاف‌های عاطفی و فروپاشی تدریجی ساختارهای خانوادگی (مرادی، ۱۴۰۰، ص ۲۲۳). این روندها نه‌تنها سلامت اجتماعی و فرهنگی جوامع اسلامی را تهدید می‌کنند، بلکه ناکارآمدی برخی از سیاست‌ها و برنامه‌های حمایتی موجود را نیز آشکار می‌سازند (هدایت‌نیا گنجی، ۱۴۰۱، ص ۹۵).

در ایران، طی دهه‌های اخیر، تلاش‌های گسترده‌ای در حوزه خانواده صورت گرفته است؛ از تدوین سیاست‌های کلان و قوانین حمایتی مانند سیاست‌های کلی خانواده و سیاست‌های کلی جمعیت (خامنه‌ای، ۱۳۹۳) و قوانین حمایت از خانواده (مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۱) و حمایت از خانواده و جوانی جمعیت (مجلس شورای اسلامی، ۱۴۰۰)، تا اجرای برنامه‌های آموزشی، فرهنگی و رسانه‌ای و تأسیس مراکز مشاوره و خدمات تسهیل‌گری ازدواج. این اقدامات اگرچه در ظاهر گسترده و متنوع بوده‌اند، اما اغلب با چالش‌هایی جدی مواجه شده‌اند؛ به‌ویژه ضعف در تخصیص منابع مالی و انسانی، فقدان ضمانت‌های اجرایی، نبود سازوکارهای نظارت و ارزیابی مستمر، و تمرکز صرف بر شاخص‌های کمی مانند افزایش نرخ باروری (هدایت‌نیا گنجی، ۱۴۰۱، ص ۹۵).

فعالیت‌های آموزشی و توانمندسازی خانواده‌ها یکی از رایج‌ترین اقدامات حمایتی بوده است. این آموزش‌ها شامل دوره‌های مهارت‌های زندگی و مشاوره‌های پیش و پس از ازدواج است و پژوهش‌ها نشان می‌دهند که چنین برنامه‌هایی می‌توانند بر کیفیت زندگی خانواده‌ها تأثیر مثبت بگذارند (ترکاشوند و همکاران، ۱۴۰۲، ص ۹۶). با این حال، بسیاری از این برنامه‌ها به دلیل طراحی سنتی و بی‌توجهی به نیازهای واقعی خانواده‌ها، اثربخشی محدودی داشته‌اند (جهان‌گردی، ۱۳۹۲، ص ۱۱).

فعالیت‌های فرهنگی و رسانه‌ای نیز که هدفشان ارتقای آگاهی و تقویت بنیان خانواده است، با چالش‌های مشابهی روبه‌رو بوده‌اند. تولید محتواهای فرهنگی و رسانه‌ای همواره تحت تأثیر تغییرات سبک زندگی و تهاجم فرهنگی قرار داشته است؛ برای مثال، پژوهشی نشان می‌دهد که نفوذ فرهنگ مصرف‌گرایی و گرایش به جراحی‌های زیبایی، بازتابی از شکاف میان سیاست‌های فرهنگی و واقعیت خانواده‌هاست (حکمتی یارعزیز، ۱۴۰۳، ص ۲۶؛ مرادی، ۱۴۰۰، ص ۲۲۳). همچنین، رسانه‌ها نقش دوگانه‌ای در تحکیم یا تضعیف خانواده دارند و استفاده نادرست از آنها می‌تواند به کاهش تعاملات خانوادگی و افزایش تنش‌های روانی منجر شود (صالحی، احمدی و نظام‌دوست، ۱۴۰۳؛ لهمایدی، ۱۴۰۳، ص ۸۵).

مراکز مشاوره خانواده و خدمات تسهیل‌گری ازدواج نیز با مشکلاتی چون کمبود نیروی متخصص، ضعف محتوای بومی و نبود نظارت مؤثر مواجه بوده‌اند که موجب کاهش کیفیت خدمات و افزایش آسیب‌های اولیه زندگی مشترک می‌شود (اژدری، ۱۴۰۱، ص ۸۴۸؛ نوایی‌نژاد، ۱۴۰۳؛ پاکرو، ۱۴۰۲). حتی خدمات تفریحی و رفاهی خانواده که به بهبود کیفیت روابط خانوادگی کمک می‌کنند، به دلیل محدودیت‌های اقتصادی و نبود سیاست‌گذاری یکپارچه، اثربخشی محدودی داشته‌اند (نامی، ۱۴۰۳؛ عرشی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۳۸؛ صنعتی، ۱۴۰۲).

این مجموعه چالش‌ها نشان می‌دهد که تداوم رویکردهای صرفاً دولتی و برنامه‌های دستورات عملی، پاسخگوی مسائل پیچیده خانواده در شرایط کنونی نیست. تجربه نشان داده است که بدون مشارکت واقعی مردم و نهادهای محلی، هیچ سیاست کلان و برنامه اجرایی‌ای به موفقیت پایدار نخواهد رسید (هدایت‌نیا گنجی، ۱۴۰۱، ص ۹۵). در این میان، ظرفیت‌های محلی و مردمی نظیر مساجد و محله‌ها، به‌عنوان کانون‌های اعتماد اجتماعی و فرهنگی، می‌توانند نقشی اساسی ایفا کنند. مساجد از دیرباز محل تجمع، تعامل، مشورت و همیاری بوده‌اند و توان بالقوه‌ای برای ایجاد شبکه‌های حمایتی، مشاوره‌ای، فرهنگی و تربیتی دارند که تاکنون به‌صورت کامل و منسجم مورد بهره‌برداری قرار نگرفته‌اند (نوایی‌نژاد، ۱۴۰۳).

ضرورت طراحی یک رویکرد نوین در اینجاست که معنا پیدا می‌کند؛ رویکردی که مدیریت و حمایت از خانواده را از سطح کلان و دولتی به سطح محلی و مردمی منتقل کند. مردم‌سپاری و

محله‌محوری در سیاست‌های خانواده به معنای بهره‌گیری هدفمند از سرمایه اجتماعی، ظرفیت‌های فرهنگی و شبکه‌های محلی برای پیشگیری از بحران‌ها، تقویت بنیان خانواده و ارتقای کیفیت زندگی خانوادگی است. مشارکت فعال مردم و نهادهای غیررسمی نه تنها موجب افزایش اثربخشی برنامه‌ها می‌شود، بلکه مقبولیت اجتماعی، پایداری و خوداتکایی آنها را تضمین می‌کند. بنابراین، بازطراحی نقش مسجد و محله در حمایت و پیشگیری از بحران‌های خانواده، با مردم‌سپاری و تمرکز بر ظرفیت‌های بومی، گامی ضروری در مسیر تقویت نهاد خانواده در جامعه اسلامی به شمار می‌آید.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های داخلی و خارجی متعددی به نقش مسجد و محله در تحکیم خانواده و پیشگیری از بحران‌های اجتماعی پرداخته‌اند. این پژوهش‌ها نشان می‌دهند که مسجد، علاوه بر کارکرد عبادی، می‌تواند بستری برای ارتقای سلامت روان، انسجام اجتماعی و حمایت از خانواده‌ها فراهم کند.

یکی از پژوهش‌های مهم در این زمینه، مطالعه قاسمی شوب و حسینی (۱۳۹۸) با عنوان «بررسی کارکردهای مسجد در پیشگیری و حل بحران‌های اجتماعی» است. این تحقیق با رویکرد توصیفی-تحلیلی و بر مبنای آیات قرآن و روایات معصومان نشان داد که مسجد جایگاهی فراتر از شأن عبادی صرف دارد و می‌تواند در سه سطح فردی، اجتماعی و حکومتی نقش آفرینی کند. یافته‌ها تأکید دارند که اگر کارکردهای واقعی مسجد محقق شود، بسیاری از بحران‌های اجتماعی و خانوادگی مدیریت شده و جامعه در مسیر مدینه فاضله حرکت خواهد کرد.

همچنین، مقاله امری، عبداللهی و میرزایی (۱۳۹۶) با عنوان «فلسفه تأثیر مسجد در بنیان خانواده» بر ابعاد معنوی و استواری بخش مسجد در تحکیم نهاد خانواده متمرکز است. این پژوهش با مرور مباحث نظری نشان داد که ارتباط معنوی خانواده‌ها با مسجد، می‌تواند عاملی کلیدی در افزایش همبستگی و ثبات خانوادگی باشد. با وجود این، نویسندگان اذعان می‌کنند که تحقیقات جامع و میدانی در این حوزه هنوز اندک است و نیاز به مطالعات تکمیلی وجود دارد.

در سطح بین‌المللی، مطالعه علی و همکاران (۲۰۲۲) در مقاله «نقش جوامع مسجدی در حمایت از مسلمانان مبتلا به بیماری روانی: نتایج گروه‌های کانونی در منطقه خلیج، کالیفرنیا» نقش اجتماعات

مسجدی در حمایت از مسلمانان دارای مشکلات روانی در کالیفرنیا را بررسی کرده است. یافته‌ها نشان داد که خانواده‌ها و افراد آسیب‌پذیر نیازمند خدماتی چون گروه‌های پشتیبانی در مسجد، مشاوره خانواده‌محور و حضور مددکاران اجتماعی هستند. در مقابل، عواملی مانند انگ اجتماعی و برداشت‌های نادرست دینی از بیماری روانی، موانع دسترسی به این خدمات به شمار می‌روند.

همچنین مرور ابورس و همکاران (۲۰۲۴) در مقاله «مساجد و ارتقای سلامت عمومی: مروری جامع بر مداخلات سلامت مبتنی بر ایمان» به بررسی مداخلات سلامت‌محور با محوریت مساجد پرداخته است. این پژوهش نشان می‌دهد که مساجد در سه حوزه سلامت روان، پیشگیری از بیماری‌ها و ارتقای ارتباطات اجتماعی نقش مؤثر دارند. با این حال، تنها بخشی از مطالعات از چارچوب‌های نظری منسجم استفاده کرده‌اند که این امر لزوم طراحی مداخلات علمی‌تر و متناسب با فرهنگ اسلامی را نشان می‌دهد. مطالعات دیگری نیز ابعاد مختلف را بررسی کرده‌اند: «پیش‌بینی تعارض-خیانت براساس تجربه شکست عشقی و طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه در مردان متأهل» (اژدری، ۱۴۰۱)، «مروری بر تأثیر جمع‌سپاری در بهبود مدیریت شهرهای هوشمند» (امینی، ۱۴۰۳) و «تعیین نقش مشاوره خانواده در ارتقای سلامت روانی و اجتماعی افراد» (گروه نویسندگان، ۱۴۰۳) که هرکدام از زاویه‌ای خاص به مسئله خانواده و جامعه پرداخته‌اند. همچنین «نقش مشارکت جوانان در مساجد با تأکید بر خانواده» (هاشمیان‌فر، شایگان و سعیدی، ۱۳۹۴) و «بررسی عناصر تأثیرگذار در جذب حداکثری زنان و دختران جوان در مساجد فعال شهر تهران» (شاه‌آبادی و شهبازی، ۲۰۲۵) نشان داده‌اند که عوامل فرهنگی، اجتماعی و خانوادگی در حضور نسل جوان و بانوان در مسجد تعیین‌کننده هستند. در سطح بین‌المللی نیز پژوهش «نقش مساجد به‌عنوان مراکز آموزش و مشارکت اجتماعی در جوامع اسلامی» (گروه نویسندگان، ۲۰۲۳)، «درمان تروما به سبک اسلامی: یک برنامه مقیاس‌پذیر و مبتنی بر جامعه برای تروما» (زولنر و همکاران، ۲۰۲۴) و «یادداشت‌های میدانی: نقش مساجد آمریکا در حمایت از خانواده‌های مسلمان» (احمد و مگی، ۲۰۲۴) یافته‌های ارزشمندی در زمینه کارکردهای مسجد در حمایت از خانواده، ارتقای سلامت روان و تقویت همبستگی اجتماعی ارائه کرده‌اند.

برخلاف این پیشنهادها که هرکدام به یک بُعد خاص (مانند سلامت روان، مشارکت اجتماعی یا معنویت خانواده) پرداخته‌اند، پژوهش حاضر به دنبال بازتراحی نقش مسجد و محله در سه سطح

حمایت، پیشگیری و پشتیبانی تربیتی است. نوآوری اصلی این تحقیق، ترکیب ظرفیت‌های محله و مسجد در قالب یک چارچوب عملیاتی مردم‌سپارانه برای مدیریت بحران‌های خانواده در جامعه اسلامی است؛ چارچوبی که هم بومی است و هم قابلیت اجرا در سطح اجتماعی را دارد.

روش پژوهش

این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی با رویکرد کیفی است که به منظور تحلیل و بازطراحی نقش مسجد و ساختار محله در حمایت و پیشگیری از بحران‌های خانواده در جامعه اسلامی انجام شده است. روش توصیفی-تحلیلی به دلیل قابلیت درک دقیق و جامع از پدیده‌های اجتماعی و فرهنگی، و تبیین ارتباط میان متغیرها و مفاهیم به کار گرفته شده است. در این روش، پژوهشگر با بهره‌گیری از داده‌های کیفی و اسنادی، به تحلیل نظام‌مند متون دینی، کتب تخصصی، و پژوهش‌های پیشین می‌پردازد و سعی دارد با استخراج مفاهیم کلیدی، چارچوب نظری مناسبی برای بازطراحی نقش مسجد و محله فراهم آورد.

گردآوری داده‌ها به صورت اسنادی و کتابخانه‌ای بوده است و مرور نظام‌مند ادبیات علمی، مبانی نظری و مفهومی پژوهش را شکل داده است. تحلیل محتوا به عنوان روش اصلی، در راستای تفسیر معانی متون و داده‌ها به کار رفته است تا مفاهیم مربوط به مردم‌سپاری، نقش مسجد و ساختار محله در مدیریت خانواده با دقت و عمق مورد بررسی قرار گیرد.

علاوه بر این، تحلیل داده‌ها براساس چارچوب مفهومی «مردم‌سپاری»، «نقش مسجد در اجتماع» و «ساختار محله اسلامی» صورت گرفته است تا با توجه به ظرفیت‌های بومی و فرهنگی جامعه، الگوی عملیاتی و کاربردی در حمایت و پیشگیری از بحران‌های خانواده ارائه گردد. این روش تحقیق امکان بررسی جامع و مستند از وضعیت موجود و ارائه راهکارهای مبتنی بر فرهنگ و آموزه‌های اسلامی را فراهم می‌کند و قابلیت کاربرد در برنامه‌ریزی‌های عملی و سیاست‌گذاری در حوزه خانواده و مدیریت محله را داراست.

بنابراین، این روش پژوهشی امکان مطالعه جامع، مستند و علمی را فراهم می‌سازد و می‌تواند زمینه ارائه راهکارهای کاربردی و فرهنگی متناسب با جامعه اسلامی را برای حمایت و پیشگیری از بحران‌های خانواده ایجاد کند.

۱. مردم‌سپاری مدیریت خانواده و نقش محله و مسجد

یکی از مهم‌ترین چالش‌های جوامع معاصر، حل مسائل پیچیده اجتماعی از جمله مشکلات خانواده است که به دلیل ماهیت چندبعدی و ارتباط عمیق با فرهنگ و ساختارهای اجتماعی، نیازمند راهکارهای بومی، کارآمد و مشارکتی است. تجربه جهانی و پژوهش‌های متعدد نشان می‌دهد که حل مسائل اجتماعی به‌ویژه در حوزه خانواده، بدون مشارکت فعال مردم و حمایت دولت‌ها به‌طور مؤثر امکان‌پذیر نیست. به‌عنوان مثال جمع‌سپاری در حوزه مدیریت شهرهای هوشمند نشان داده است که با بهره‌گیری از هوش جمعی شهروندان، دولت‌ها و شرکت‌ها می‌توانند به اطلاعات ارزشمندی درباره مشکلات و فرصت‌های شهری دست پیدا کنند. جمع‌سپاری می‌تواند به توسعه زیرساخت‌های هوشمند، ایجاد نوآوری، بهبود کارایی خدمات شهری، ارتقای ارتباطات و همکاری بین ذی‌نفعان، کاهش هزینه‌ها و افزایش کارایی در توسعه و بهره‌برداری از طرح‌های شهر هوشمند کمک کند (امینی، ۱۴۰۳). در این زمینه، مردم‌سپاری^۱ به‌عنوان رویکردی کارآمد مورد توجه قرار گرفته است که بر تقویت نقش مردم و نهادهای محلی تأکید دارد.

۱-۱. لزوم حل مشکلات جامعه به وسیله مردم و همراهی و پشتیبانی دولت‌ها

مردم‌سپاری به معنای واگذاری قدرت و مسئولیت به مردم در تصمیم‌گیری و اجرای برنامه‌های اجتماعی است. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که دولت‌ها با تسهیل‌گری و پشتیبانی از نهادهای مردمی، می‌توانند اثرگذاری برنامه‌های اجتماعی را به شکل قابل توجهی افزایش دهند (امینی، ۱۴۰۳). این همکاری، موجب افزایش اعتماد متقابل، پاسخگویی بیشتر و بهبود بهره‌وری در حل مسائل می‌شود. در ایران نیز مطالعات متعددی ضرورت گسترش مشارکت اجتماعی و مردم‌سپاری در حوزه‌های مختلف، از جمله خانواده را تایید کرده‌اند (جاوید و فتاحی زفرقندی، ۱۳۹۲، ص ۶۹).

در حوزه خانواده، مردم‌سپاری به معنای فعال شدن اعضای جامعه برای حمایت از یکدیگر، ایجاد شبکه‌های اجتماعی و ارتقای سلامت روانی و اجتماعی خانواده‌ها است. دولت‌ها با فراهم کردن زیرساخت‌های لازم و حمایت مالی و حقوقی، می‌توانند زمینه‌ساز این مشارکت مردمی شوند؛ به نحوی

که نقش مردم در شکل‌گیری راه‌حل‌های محلی و اجرایی کردن آنها پررنگ شود. مطالعاتی که به تحلیل مشارکت مردم پرداخته‌اند، نشان می‌دهند که عموماً ظرفیت‌های مشارکت از طرف مردم بالاست ولی سیاست‌گذاری‌ها مشکل دارد. از جمله، در پژوهش خود نشان داد که بیشترین بعد مشارکت مردم، «اجرای سیاست‌ها» بوده و در بخش‌های اقتصادی نیز ظرفیت مشارکت مردمی بیشتر وجود دارد. برخی نقاط ضعف نیز مانند توجه کم به نقش مشارکت مردم در دستورکارگذاری، طراحی، ارزیابی و ارائه بازخورد نسبت به سیاست‌ها از یک طرف و ظرفیت‌سازی کم نسبت به زمینه‌ها و بسترهای ایجاد مشارکت مردم در سیاست‌های مورد بررسی از طرف دیگر دیده می‌شود (خواجانه‌نایینی، ۱۴۰۲).

۱-۲. لزوم حل مشکلات جامعه توسط مردم به وسیله محلی کردن جامعه

نقش محله به‌عنوان واحد کوچک‌تر اجتماعی در مردم‌سپاری و حل مسائل اجتماعی بسیار کلیدی است. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که مردم زمانی مشارکت مؤثر دارند که برنامه‌ها و راهکارها متناسب با شرایط محلی، فرهنگ و هویت جمعی آنها طراحی شده باشد. هویت محلی نه تنها حس تعلق را افزایش می‌دهد، بلکه افراد را نسبت به حل مسائل محل خود مسئول می‌کند. البته در هویت محلی عناصر زیادی مؤثر هستند که از مهم‌ترین آنها می‌توان به مصرف رسانه‌ای و دینداری اشاره کرد (مقیم‌ی و امینی، ۱۳۹۴، ص ۱۵۷).

محله به‌عنوان جامعه کوچک، ظرفیت بالایی در شناخت دقیق مشکلات، منابع موجود و شبکه‌های اجتماعی دارد. این ویژگی‌ها محله را به بهترین بستر برای برنامه‌ریزی مشارکتی تبدیل می‌کند. در این رویکرد، محله صرفاً یک واحد جغرافیایی نیست بلکه یک سیستم اجتماعی-فرهنگی است که ارتباطات، ارزش‌ها و هنجارهای خاص خود را دارد. در جامعه اسلامی، «محله» به‌عنوان واحد اصلی و بنیادین ساختار شهری از اصالت و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است که ریشه در تعالیم اسلامی و آموزه‌های پیامبر اسلام دارد. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که شهرهای اسلامی تاریخی به جای تمرکز صرف بر شهر به‌عنوان کلان‌شهری یکپارچه، بر مبنای مجموعه‌ای از محله‌های مستقل و منسجم شکل گرفته‌اند که هر یک دارای هویت، فرهنگ، و ساختار اجتماعی مشخص و ویژه‌ای بوده‌اند (یوسف‌زاده و ترکی، ۱۳۹۵، ص ۶۰). این نظام محله‌محور، نه تنها از منظر اجتماعی بلکه از حیث کالبدی و برنامه‌ریزی شهری

نیز اهمیت دارد؛ زیرا شهر اسلامی مرکب از محله‌هایی است که هر کدام مرکزیت خود را دارند و این مرکزیت به مسجد محله اختصاص یافته است (پورجعفر و پورجعفر، ۱۳۹۱، ص ۱۵).
بنابراین با اطمینان می‌توان گفت که برنامه‌های مردم‌سپاری موفق، محله‌محور بوده و با استفاده از ظرفیت‌های مردمی در سطح محله توانسته‌اند به بهبود شاخص‌های اجتماعی از جمله سلامت خانواده کمک کنند.

۱-۳. لزوم حل مشکلات محله به وسیله محور قرار دادن مسجد

در جوامع اسلامی، مسجد به‌عنوان نهاد اجتماعی، دینی و فرهنگی با قدمتی طولانی، جایگاه ویژه‌ای دارد و به‌عنوان قلب محله شناخته می‌شود. مطالعات متعدد نقش مسجد را فراتر از یک مکان عبادی دانسته و آن را به‌عنوان مرکزی برای حل مشکلات اجتماعی، ارتقای فرهنگ و پشتیبانی از خانواده‌ها معرفی کرده‌اند (پورجعفر و پورجعفر، ۱۳۹۱، ص ۱۵).

از دیدگاه قرآن کریم و احادیث پیامبر و اهل بیت، مسجد نه تنها جایگاه عبادی بلکه کانون اصلی اجتماع و مرکز مدیریت شهری در محله است. در حدیثی از امیرالمؤمنین آمده است: «حریم مسجد چهل ذراع است، و همسایگی آن چهل خانه از چهار طرف آن است»^۱ (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۵، ص ۲۰۲). که بیانگر مرز جغرافیایی محله حول مسجد و محدوده همسایگی آن است. همچنین پیامبر اکرم ﷺ مسجد را بهترین مکان‌ها و مرکز تجمع مردم می‌دانسته‌اند (زین‌الدین بن ابراهیم، ۱۴۲۰، ج ۷، ص ۶۵۲) و اهمیت حضور در مسجد را برای ایجاد همبستگی و وحدت میان مسلمانان تأکید کرده‌اند (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۸۳، ص ۳۷۰). این احادیث گویای آن است که مسجد به‌عنوان مرکز محله اسلامی، کانون اصلی زندگی جمعی، اجتماعی و معنوی ساکنان محسوب می‌شود و از طریق آن انسجام و همبستگی اجتماعی شکل می‌گیرد.

اهمیت مسجد در تعیین گستره جغرافیایی محله، برنامه‌ریزی و سازماندهی فضایی شهری نیز تأیید می‌شود. مطالعات تاریخی نشان داده است که در مدینه نخستین، مسجد پیامبر به‌عنوان مرکز اصلی شهر نقش‌آفرینی می‌کرد و محلات اطراف به نحوی طراحی می‌شدند که نزدیکی به مسجد محله معیار مهمی

۱. حریم المسجد أربعون ذراعاً، والجوار أربعون داراً من أربعة جوانبها.

برای نظم فضایی بود. این طراحی شهری نشان می‌دهد که مسجد محور اصلی شکل‌دهی به محله است و سایر اجزای شهری مانند خانه‌ها، بازار و گذرها حول آن ساماندهی می‌شوند (پورجعفر و پورجعفر، ۱۳۹۱، ص ۱۵).

علاوه بر کالبد، نقش اجتماعی و ارتباطات انسانی در محله اسلامی نیز بسیار مورد توجه است. قرآن کریم در آیه «و خدا را پرستید و چیزی را شریک او نسازید، و به پدر و مادر و خویشاوند و یتیمان و بینوایان و همسایه نزدیک و همسایه دور و همسایین و در راه مانده و برده و کنیزی که مالک آنها نیستید کنید»^۱ (سوره نساء، ۳۶). به اهمیت روابط همسایگی و حقوق همسایگان تأکید کرده است که این خود پایه‌های نهاد محله را مستحکم می‌کند. روایات متعددی نیز به جایگاه ویژه همسایگان پرداخته و ارتباط مستحکم میان ساکنان محله را ضامن انسجام اجتماعی و کاهش تفرقه می‌دانند (یوسف‌زاده و ترکی، ۱۳۹۵، ص ۱۰). پیامبر اسلام ﷺ نیز به صراحت سفارش کرده‌اند که همسایه‌داری از مهم‌ترین وظایف اجتماعی مسلمانان است و ترک آن به منزله نقص ایمان است (مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۳، ص ۳۸۲).

مسجد به دلیل برخورداری از ظرفیت‌های معنوی و فرهنگی، امکان برگزاری جلسات مشاوره، آموزش، برنامه‌های پیشگیرانه و فعالیت‌های حمایتی را دارد. در بسیاری از پژوهش‌ها تأکید شده که فعالیت‌های اجتماعی محور مسجد، نقش مؤثری در کاهش آسیب‌های اجتماعی و ارتقای کیفیت زندگی خانواده‌ها ایفا می‌کند (نجفی و عباسی، ۱۴۰۲).

علاوه بر این، حضور مستمر مردم در مسجد و اعتماد بالای آنان به این نهاد، زمینه مناسبی برای ایجاد شبکه‌های حمایتی مردمی فراهم می‌کند که می‌تواند در حمایت از خانواده‌ها و پیشگیری از بحران‌های اجتماعی مؤثر باشد. در نهایت، می‌توان گفت که اصالت محله در شهر اسلامی، با تأکید بر مرکزیت مسجد به عنوان قلب تپنده محله، بنیان‌گذار ساختار شهری و اجتماعی است. این الگو که برگرفته از آموزه‌های دینی و سنت‌های تاریخی می‌باشد، ضمن تأمین نیازهای کالبدی، فرهنگ‌ساز و اجتماعی مردم، بستر لازم برای ایجاد انسجام، همبستگی و مشارکت جمعی را فراهم می‌کند و می‌تواند راهگشای بسیاری از چالش‌های اجتماعی معاصر باشد (پورجعفر و پورجعفر، ۱۳۹۱، ص ۲۲).

۱. وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ.

۱-۴. لزوم محور قرار دادن خانواده به عنوان مخاطب اصلی مسجد و محله و جامعه

خانواده به عنوان مهم ترین نهاد اجتماعی و اصلی ترین ساختار تربیتی، محور توسعه اجتماعی و فرهنگی جامعه اسلامی است. تقویت خانواده ها در قالب مشارکت در فعالیت های محله محور و مسجد محور می تواند به کاهش مشکلات و بحران های اجتماعی منجر شود. با محور قرار دادن خانواده، برنامه های آموزشی، مشاوره ای، فرهنگی و حمایتی در سطح محله و مسجد می توانند به صورت هدفمند به نیازهای واقعی خانواده ها پاسخ دهند. این رویکرد مشارکتی باعث افزایش حس مسئولیت پذیری و انسجام اجتماعی در میان اعضای خانواده و محله می شود. پژوهش ها نشان داده است که نگرش والدین نسبت به نهادهای دینی، جامعه پذیری مذهبی خانواده و پایبندی دینی والدین، تأثیر قابل توجهی بر میزان مشارکت جوانان در مسجد دارد. مشارکت در مسجد، به ویژه برای جوانان، باعث افزایش مسئولیت پذیری، حس همکاری و توانمندسازی اجتماعی می شود. از این رو، تعامل موثر مسجد با خانواده ها می تواند نقش کلیدی در تقویت روحیه مشارکت و مقاومت فرهنگی نسل جوان داشته باشد و به حفظ انسجام و سلامت اجتماعی خانواده کمک کند. (هاشمیان فر، شایگان و سعیدی، ۱۳۹۴).

مطالعات علمی و تجارب اجتماعی تأکید دارند که مردم سپاری با تأکید بر ظرفیت های محلی، نقش مساجد و محوریت خانواده، کلید حل مشکلات اجتماعی پیچیده در جوامع اسلامی است. ترکیب مشارکت مردم، هویت محلی، استفاده از ظرفیت های معنوی مسجد و تمرکز بر خانواده، چارچوبی جامع برای تقویت بنیان خانواده و پیشگیری از بحران ها ایجاد می کند. برای تحقق این هدف، دولت ها و نهادهای حاکمیتی باید نقش تسهیل گر و حمایت گر ایفا کنند و فضا را برای فعالیت های مردمی و محلی فراهم سازند تا جامعه ای سالم، پویا و مستحکم شکل گیرد.

۲. ابعاد سه گانه مدیریت خانواده در مسجد

براساس آنچه گفته شد، مطالعات نشان می دهد که بازطراحی نقش مسجد در محله می تواند در سه محور اصلی انجام شود: نخست، حمایت خانواده های دچار بحران که شامل ارائه خدمات مشاوره ای تخصصی و ایجاد شبکه های محلی برای رفع مشکلات حاد خانوادگی است؛ دوم، پیشگیری از بحران ها که با پایش تربیتی و رصد مستمر وضعیت خانواده ها در ابعاد روانی، اجتماعی و دینی، زمینه کاهش

بروز مشکلات جدی را فراهم می‌آورد؛ و سوم، پشتیبانی تربیتی و ارتقاء خانواده که از طریق آموزش مهارت‌های زندگی، کارگاه‌های مشاوره‌ای و تقویت نقاط قوت خانوادگی، به رشد و پایداری خانواده‌ها کمک می‌کند. این سه راهکار، با تکیه بر اعتماد اجتماعی و جایگاه معنوی مسجد، الگویی علمی و بومی برای مدیریت مشکلات خانواده در محله ارائه می‌دهد. بر همین اساس، در ادامه هر یک از این راهکارها به تفصیل بررسی می‌شود.

۲-۱. حمایت خانواده‌های دچار بحران

مسجد به عنوان نهاد محوری در ساختار اجتماعی-فرهنگی جامعه اسلامی، جایگاهی ویژه در حمایت و ارتقای خانواده‌ها دارد. نقش مسجد در محله نه تنها محدود به عبادت و مناسک دینی نیست، بلکه به عنوان مرکز مشاوره و پشتیبانی خانواده می‌تواند محور اصلی رفع مشکلات خانواده‌ها و به تبع آن بهبود کیفیت زندگی در محله باشد. در شرایطی که خانواده‌ها به دلیل چالش‌های متعدد اجتماعی و روانی با بحران‌های گوناگون مواجه‌اند، تمرکز خدمات مشاوره‌ای در مسجد به عنوان نهادی آشنا و قابل اعتماد، می‌تواند اثربخشی مداخلات را به طور چشمگیری افزایش دهد (شریفی نیا، ۱۴۰۲، ص ۱۱).

اولین دلیل اهمیت مسجد در این نقش، وابستگی عمیق خانواده‌ها به مسجد به عنوان مرکزی فرهنگی و دینی است که نقش‌های متعدد اجتماعی را به عهده دارد. براساس پژوهش‌ها، مسجد فضایی امن و قابل اعتماد برای ارائه خدمات مشاوره‌ای فراهم می‌کند که در آن خانواده‌ها احساس آرامش و پذیرش بیشتری می‌کنند. این احساس امنیت روانی و معنوی موجب می‌شود خانواده‌ها با اعتماد کامل‌تر به دنبال حل مشکلات خود باشند (لطیفیان، ۱۳۶۵، ص ۹۷). در مقابل، مراکز مشاوره تخصصی گاه با ساختارهای پیچیده، هزینه‌های مالی و فاصله فرهنگی باعث بازدارندگی خانواده‌ها در مراجعه به آنها می‌شوند.

دومین جنبه، توانایی مسجد در ایجاد تعامل بین نهادهای مختلف محلی و تخصصی است. مسجد به دلیل نقش اجتماعی و فرهنگی خود می‌تواند به عنوان نقطه تلاقی کارشناسان روان‌شناس، روحانیون، مددکاران اجتماعی و بزرگان محل عمل کند و شبکه‌ای گسترده برای حمایت خانواده‌ها تشکیل دهد. این همکاری میان‌رشته‌ای موجب می‌شود که خانواده‌ها به صورت جامع‌نگر حمایت شوند و راهکارهای متناسب با فرهنگ و شرایط اجتماعی آنها ارائه گردد (شریفی نیا، ۱۴۰۲، ص ۱۲). این مدل چندجانبه‌گرایی

با توجه به تجربه‌های موفق در کشورهای اسلامی مانند مصر و اندونزی، تأثیرات قابل توجهی در کاهش طلاق، پیشگیری از خشونت خانوادگی و ارتقاء سلامت روانی خانواده‌ها داشته است (ایکنا، ۱۴۰۵).

سوم، مسجد به‌عنوان یک نهاد محلی، با شناخت عمیق از ساختار و فرهنگ محله می‌تواند خدمات خود را به گونه‌ای هدفمند ارائه دهد که با نیازهای خاص خانواده‌های آن منطقه همخوانی داشته باشد. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که خدمات مشاوره‌ای بومی‌سازی شده که در بافت محلی و فرهنگی خاص ارائه شوند، اثربخشی بیشتری در پیشگیری و درمان بحران‌های خانوادگی دارند (هدایتی، ۱۳۹۰، ص ۱۳۵). بنابراین، مسجد به دلیل درک بهتر از پیچیدگی‌های فرهنگی و اجتماعی محله می‌تواند نقش واسطه مؤثری بین خانواده‌ها و خدمات تخصصی ایفا کند.

نهایتاً، محور قرار دادن مسجد به‌عنوان مرکز مشاوره خانواده باعث افزایش مشارکت مردمی و تقویت حس تعلق اجتماعی می‌شود. حضور مستمر خانواده‌ها در مسجد و شرکت در فعالیت‌های مختلف آن، زمینه‌ساز ایجاد شبکه‌های حمایت اجتماعی و مشارکت فعال آنان در حل مشکلات خانواده است. این مشارکت باعث می‌شود که خانواده‌ها نه تنها دریافت‌کننده خدمات باشند بلکه نقش فعال در پیشگیری و حمایت از یکدیگر ایفا کنند (سمیعی و عموزاده مهدیرجی، ۱۳۹۳، ص ۹۰). به این ترتیب، مسجد به مکانی برای همبستگی اجتماعی و تقویت انسجام محله تبدیل می‌شود.

با توجه به موارد فوق، روشن است که مسجد باید محور مشاوره خانواده در محله باشد تا ضمن بهره‌گیری از ظرفیت‌های معنوی و فرهنگی آن، مشکلات خانوادگی و اجتماعی محله به شکل علمی، بومی و اثربخش حل شود. این رویکرد می‌تواند به‌عنوان الگویی موفق در مدیریت مشارکتی و مردمی مشکلات خانواده در جوامع اسلامی توسعه یابد و به تحقق اهداف سلامت روانی و اجتماعی جامعه کمک کند. توجه به این نکته ضروری است که عموماً مشاوره برای حل مسائل بحرانی و مشکلات حاد استفاده می‌شود و کمتر می‌تواند در پیشگیری از مشکلات راهگشا باشد.

۲-۲. پیشگیری از بحران‌ها

پیشگیری از بحران‌های خانوادگی یکی از مؤلفه‌های اساسی در حفظ و ارتقای سلامت روان و اجتماعی خانواده‌هاست که مسجد به‌عنوان مرکز محله در جامعه اسلامی می‌تواند نقشی کلیدی در آن ایفا کند.

براساس نظریات روانشناسی و جامعه‌شناسی اسلامی، پیشگیری به مراتب مؤثرتر و اقتصادی‌تر از درمان است و ایجاد سازوکارهای پیشگیرانه در سطح محله و خانواده، می‌تواند از بروز مشکلات شدیدتر جلوگیری کند (احمدی، ۱۳۸۹، ص ۱۰۸). لذا مسجد با توجه به جایگاه فرهنگی و دینی خود، بستر مناسبی برای انجام این مهم فراهم می‌کند.

یکی از کارآمدترین روش‌های پیشگیری، «پایش تربیتی خانواده» است که خانواده‌ها را در ساحات مختلف شامل ابعاد روانی، تربیتی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، دینی و سلامت جسمانی مورد ارزیابی قرار می‌دهد. شناسایی نقاط قوت و ضعف خانواده‌ها در این ساحت‌ها، امکان برنامه‌ریزی هدفمند برای پیشگیری از مشکلات را فراهم می‌کند و موجب افزایش خودآگاهی خانواده‌ها درباره وضعیت خود می‌شود. مطالعات نشان داده‌اند که برنامه‌های پیشگیرانه و توانمندسازی خانواده‌ها در قالب پایش تربیتی، کاهش تنش‌های خانوادگی، افزایش رضایت زناشویی و ارتقای کیفیت زندگی را به دنبال دارد (بابائی، ارجمندنیا و افروز، ۱۳۹۶، ص ۷۵). همچنین، نقش مسجد به‌عنوان مرکز محله در اجرای چنین برنامه‌هایی بسیار مهم است، زیرا فضای معنوی و اعتماد اجتماعی مسجد، پذیرش خانواده‌ها را افزایش داده و تعاملات حمایتی میان اعضا را تسهیل می‌کند. علاوه بر این، با کمک پایش تربیتی، خانواده‌ها می‌توانند با استفاده از ظرفیت‌های خود، در مقابل فشارهای اجتماعی و اقتصادی مقاوم‌تر شده و همچنین از نقاط قوت خود برای بهبود روابط داخلی و اجتماعی بهره‌مند شوند. این امر موجب تقویت انسجام خانوادگی و افزایش مشارکت در امور محله و جامعه می‌شود (حسامی، ۱۴۰۲).

در نهایت، اهمیت نقش مسجد در پیشگیری از بحران خانوادگی به دلیل ارتباط مستقیم آن با ساختار اجتماعی و مذهبی جامعه، در مقایسه با مراکز مشاوره که ممکن است فرهنگی غیربومی داشته باشند، برجسته‌تر است. فضای مسجد علاوه بر ایجاد آرامش روانی، موجب می‌شود که خانواده‌ها با حفظ هویت دینی و فرهنگی خود، مداخلات پیشگیرانه را بهتر پذیرفته و در راستای بهبود شرایط خود گام بردارند. بنابراین، اجرای پایش تربیتی خانواده‌ها در مسجد و استفاده از ظرفیت‌های این نهاد فرهنگی و دینی، ضمن پیشگیری از ورود خانواده‌ها به بحران‌های عمیق، زمینه رشد و ارتقای خانواده و در نهایت بهبود وضعیت اجتماعی محله را فراهم می‌کند. این رویکرد، به‌عنوان یک راهکار مؤثر در مدیریت خانواده و حفظ سلامت اجتماعی جامعه اسلامی قابل توصیه است.

۲-۳. پشتیبانی تربیتی و ارتقاء خانواده

براساس آنچه گفته شد، مسجد به عنوان مهم ترین پایگاه اجتماعی در جوامع اسلامی، نقش اساسی در حمایت و پشتیبانی از خانواده ها دارد، به ویژه در پیشگیری از بحران ها و حفظ سلامت روانی و تربیتی آنان. پژوهش های مختلف تأکید دارند که پیشگیری از بحران های خانوادگی مؤثرتر از درمان آنهاست و برای تحقق این هدف، مسجد باید فراتر از جایگاه صرفاً عبادی خود، وارد عرصه پشتیبانی تربیتی و پایش مستمر خانواده ها شود (زمانپور کیاسری، ۱۴۰۰). در این چارچوب، مسجد به مثابه «پزشک خانواده» می تواند با همراهی فعالانه در مسیر رشد و اصلاح نقاط ضعف و تقویت نقاط قوت خانواده ها ایفای نقش کند.

پایش تربیتی خانواده ها به معنای ارزیابی دقیق و سیستماتیک در چند ساحت تربیتی، روانی، اجتماعی و دینی است که به خانواده ها کمک می کند تا خودآگاهی و شناخت واقع بینانه ای نسبت به وضعیت خود پیدا کنند. این پایش، ضمن شناسایی مشکلات بالقوه، امکان برنامه ریزی هدفمند را فراهم می آورد تا خانواده ها بتوانند به موقع به اصلاح موارد ضعف بپردازند و از گسترش بحران جلوگیری کنند. به علاوه، شناسایی و تقویت نقاط قوت خانواده ها زمینه رشد و ارتقای سلامت خانوادگی را فراهم می آورد. مسجد، به دلیل جایگاه معنوی و فرهنگی خود، فضایی امن و قابل اعتماد برای خانواده ها فراهم می آورد که این امر سبب پذیرش بهتر خدمات تربیتی و مشاوره ای می شود. پشتیبانان تربیتی در مسجد، که باید آموزش های تخصصی در حوزه علوم دینی، روانشناسی و تربیتی دیده باشند، می توانند در قالب مشاوره های فردی، زوجین و خانوادگی به رفع مشکلات عاطفی، رفتاری و روانی کمک کنند. این همراهی تخصصی و همدلانه، با تأکید بر ارزش های دینی و فرهنگی، به استحکام بنیان خانواده ها یاری می رساند. لازم به ذکر است که اگرچه در این جا لفظ «مشاوره» استفاده می شود، اما این مشاوره با مشاوره ای که در سطح اول بیان شد و به حل مسائل بحرانی می پرداخت فرق می کند، چراکه اینجا مسائل دیگر بحرانی نیستند و در واقع می توان گفت که «همراهی برای جلوگیری از بحران» هستند. تا کنون تجربه های موفقی از این نوع فعالیت های مشاوره ای در مساجد صورت پذیرفته است. (خبرگزاری شبستان، ۱۴۰۳)

علاوه بر مشاوره های شخصی، برنامه ریزی جامع برای خانواده ها در حوزه های مختلف زندگی از جمله مهارت های ارتباطی، مدیریت استرس، تربیت فرزندان و بهبود روابط زوجین نیز ضروری است.

مشاوران خانواده با تسهیل جریان رشد همه جانبه فرد، آموزش مهارت‌های زندگی فردی-اجتماعی، کاهش و حذف مشکلات روان‌شناختی و موانع رشد، آموزش سازگاری، خودشناسی و محیط‌شناسی و ارائه سایر خدمات یاورانه‌ی روان‌شناختی در تأمین بهداشت روان، نقش بسیار مهم و کلیدی دارند (نجفی، ۱۴۰۳، ص ۳۹۳) این برنامه‌ها می‌توانند در قالب کارگاه‌های آموزشی، جلسات گروهی و فعالیت‌های مهارتی در مسجد برگزار شوند که ضمن افزایش دانش و مهارت خانواده‌ها، به ارتقای کیفیت زندگی خانوادگی منجر می‌شوند.

از سوی دیگر، با توجه به اینکه پشتیبانی تربیتی مبتنی بر فرهنگ و آموزه‌های دینی در کاهش تعارضات خانوادگی و پیشگیری از فروپاشی خانواده‌ها بسیار مؤثر است، این امر مسجد را به جایگاهی ممتاز برای اجرای برنامه‌های پیشگیرانه و ارتقای سلامت خانواده بدل می‌کند، چرا که خانواده‌ها در این فضا احساس هویت، تعلق و امنیت فرهنگی بیشتری دارند. بنابراین نقش مسجد به‌عنوان مرکز محله و کانون اجتماع، می‌تواند علاوه بر پشتیبانی فردی و خانوادگی، شبکه‌های حمایتی گسترده‌ای ایجاد کند که خانواده‌ها را در مواجهه با فشارهای اجتماعی و اقتصادی یاری دهد. چنین رویکردی، هم از نظر علمی و هم از منظر دینی، راهکار کارآمدی برای مدیریت بحران‌های خانواده و ارتقای سلامت اجتماعی است. از این رو ورود مسجد به حوزه پشتیبانی تربیتی و پایش خانواده‌ها، با تأکید بر آموزش تخصصی پشتیبانان و اجرای برنامه‌های متنوع و جامع، می‌تواند تضمین‌کننده سلامت و پایداری خانواده‌ها در جامعه اسلامی باشد و زمینه‌ساز توسعه پایدار اجتماعی گردد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

خانواده به‌عنوان رکن اساسی و بنیان اجتماع، تأثیر عمیقی بر سلامت روانی، اجتماعی و فرهنگی جامعه دارد و حفظ و تقویت این نهاد مقدس از اهمیت بالایی برخوردار است. پژوهش حاضر با نگاهی جامع به وضعیت خانواده در جوامع اسلامی و نقد فعالیت‌های انجام‌شده، نشان داد که اقدامات متنوعی همچون سیاست‌گذاری‌های کلان، برنامه‌های آموزشی، مراکز مشاوره و فعالیت‌های فرهنگی و رسانه‌ای هرچند گامی مثبت بوده‌اند، اما به دلیل پراکندگی، عدم انسجام و ناتوانی در تطبیق با شرایط بومی و فرهنگی، نتوانسته‌اند به‌طور مؤثر چالش‌های بنیادی خانواده‌ها را حل کنند. همچنین فقدان توجه کافی

به ظرفیت‌های مردمی و محلی، از جمله محله و مسجد، باعث شده است که بسیاری از این برنامه‌ها با اثربخشی محدود مواجه شوند.

در پاسخ به این کاستی‌ها، این تحقیق بر اهمیت بازطراحی نقش مسجد و ساختار محله به عنوان پایگاه‌های اجتماعی-فرهنگی با محوریت مردم‌سپاری تأکید دارد. مساجد که به عنوان مراکز معنوی و اجتماعی محله شناخته می‌شوند، ظرفیت‌های منحصربه‌فردی برای حمایت، پیشگیری و ارتقاء خانواده‌ها دارند. این نهادها با برخورداری از اعتماد مردمی، آشنایی فرهنگی و دینی، و توانایی ایجاد فضای امن و آرامش‌بخش، می‌توانند به جایگاه مرکز مشاوره و پایش تربیتی خانواده تبدیل شوند. این امر از طریق همراهی مستمر خانواده‌ها و ارزیابی دقیق ساحت‌های مختلف زندگی خانوادگی (روانی، تربیتی، اقتصادی، اجتماعی و دینی) امکان‌پذیر است که منجر به شناسایی نقاط ضعف و قوت خانواده‌ها و برنامه‌ریزی هدفمند برای پیشگیری از بحران‌ها می‌شود.

پژوهش حاضر نشان داد که نقش مسجد در حمایت خانواده‌های دچار بحران، به دلیل فراهم آوردن شبکه‌ای گسترده از پشتیبانان تربیتی و مشاوران آموزش‌دیده در علوم دینی، روانشناسی و تربیتی، بسیار مؤثر است. این همراهی تخصصی، فراتر از ارائه راهکارهای درمانی صرف، زمینه‌ساز پیشگیری از بروز بحران‌های عمیق و ارتقای کیفیت زندگی خانوادگی است. همچنین اجرای برنامه‌های کارگاهی و مهارتی در مسجد می‌تواند به ارتقای مهارت‌های ارتباطی، مدیریت استرس و تربیت فرزندان کمک کرده و خانواده‌ها را در مواجهه با فشارهای اجتماعی توانمند سازد.

این رویکرد مبتنی بر مردم‌سپاری، با محوریت ساختار محله و مسجد، علاوه بر ایجاد انسجام و همبستگی اجتماعی، موجب تقویت حس مسئولیت‌پذیری اعضای جامعه در قبال یکدیگر می‌شود و نقش نهادهای محلی را در حل مسائل پیچیده اجتماعی برجسته می‌سازد. تجربه‌های موفق جهانی نیز گواه آن است که مشارکت فعال مردم و بهره‌گیری از ظرفیت‌های محلی، کلید مدیریت اثربخش مسائل اجتماعی به‌ویژه در حوزه خانواده است.

در نهایت، پژوهش حاضر تأکید می‌کند که تحقق مدیریت محله‌محور خانواده نیازمند حمایت و تسهیل‌گری نهادهای حاکمیتی و دولتی است تا زیرساخت‌های لازم برای فعالیت‌های مردمی فراهم گردد. بازطراحی نقش مسجد به عنوان کانون محله، همراه با آموزش تخصصی پشتیبانان تربیتی و اجرای

برنامه‌های جامع و متنوع، می‌تواند الگویی کارآمد و بومی برای ارتقای سلامت روانی و اجتماعی خانواده‌ها و در نهایت توسعه پایدار جامعه اسلامی فراهم آورد.

بنابراین، برای مقابله با بحران‌های پیچیده و چندبعدی خانواده‌ها در جامعه اسلامی، لازم است سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان به جای رویکردهای کلی و منفرد، به سمت راهکارهای جامع، محلی و مشارکتی حرکت کنند که در آن مسجد و محله به‌عنوان نقاط کانونی و مردم‌محور ایفای نقش کنند. چنین رویکردی نه تنها موجب پیشگیری و حل بحران‌ها خواهد شد بلکه زمینه‌ساز تقویت بنیان خانواده و ارتقای کیفیت زندگی در جامعه خواهد بود.

منابع

- احمدی، محبوبه. (۱۳۸۹). پیشگیری بهتر از درمان ادب و هنر. اندیشه‌های قرآنی متفکران معاصر، ۷۵، ۱۰۸-۱۰۹. بازیابی از: <http://noo.rs/U0mdV>
- اژدری، مصطفی. (۱۴۰۱). پیش‌بینی تعارض تعهد- خیانت براساس تجربه شکست عشقی و طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه در مردان متأهل مراجعه‌کننده به مراکز مشاوره خانواده. مطالعات روان‌شناسی و علوم تربیتی، ۸(۴)، ۸۳۹-۸۴۸. بازیابی از: <https://civilica.com/doc/1746596>
- امری، مرضیه، عبدالحی، کبری، و میرزایی، محمد مهدی. (۱۳۹۶). فلسفه تأثیر مسجد در بنیان خانواده. فقه و حقوق معاصر، ۳(۴)، ۸۵-۹۲. بازیابی از: <http://noo.rs/Y7rMm>
- امینی، نازنین. (۱۴۰۳). مروری بر تأثیر جمع‌سپاری در بهبود مدیریت شهرهای هوشمند [مقاله کنفرانسی]. دومین کنفرانس بین‌المللی نوآوری، رشد و توسعه در مدیریت، حسابداری و علوم انسانی. بازیابی از: <https://civilica.com/doc/2251722>
- ایکن‌ا. (۱۴۰۵، ۲۷ خرداد). موفقیت پروژه حمایت از خانواده مسلمان در سنگاپور. خبرگزاری بین‌المللی قرآن (ایکنا). بازیابی شده از: <https://iqna.ir/fa/news/4358897>
- بابائی، نسرين، ارجمندنيا، علی اکبر، و افروز، غلامعلی. (۱۳۹۶). تدوین برنامه ارتقای کیفیت زندگی و بررسی اثربخشی آن در سلامت روان و رضایت زناشویی مادران دارای دختران با نشانگان داون. روانشناسی خانواده، ۴(۱)، ۷۵-۸۶. بازیابی از: <http://noo.rs/qm3Yu>
- پاکرو، نسرين. (۱۴۰۲، ۲۱ آبان). تسهیلگران ازدواج چگونه قلب‌ها را پیوند می‌زنند؟ ۶/۴ ماه فرصت برای آشنایی کافیسست [مصاحبه خبری]. خبرگزاری جمهوری اسلامی (ایرنا). بازیابی از: <https://www.irna.ir/news/85282459>
- پورجعفر، محمدرضا، و پورجعفر، علی. (۱۳۹۱). الگوی پیشنهادی محله با مرکزیت مسجد و فضاهای عمومی مورد نیاز در شهر ایرانی-اسلامی. مطالعات شهر ایرانی-اسلامی، ۳(۱۰)، ۱۵-۲۴. بازیابی از: <https://sid.ir/paper/472465/fa>
- ترکاشوند، جواد، جان‌بزرگی، مسعود، قریشی، سید کامران، و میردریگوندی، رحیم. (۱۴۰۲).

- اثربخشی آموزش اخلاق زناشویی اسلامی بر ارتقای رضایت زناشویی (پژوهش تک‌آزمودنی). روان‌شناسی و دین، ۱(۶۱)، ۷۷-۹۶. بازیابی از: <http://noo.rs/Orbab>
- جاوید، محمدجواد، و فتاحی زفرقندی، علی. (۱۳۹۲). راهکارهای مشارکت مردم در اداره حکومت اسلامی. دانش حقوق عمومی، ۲(۶)، ۸۸-۶۹. بازیابی از: <http://noo.rs/kjHuf>
- جهان‌گردی، کیومرث. (۱۳۹۲). آسیب‌شناسی وضعیت آموزش خانواده در انجمن اولیا و مربیان. پیوند، ۴۱۳، ۸-۱۱. بازیابی از: <https://magiran.com/v86404>
- حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعة (جلد ۱-۳۰). قم: مؤسسة آل البيت (ع).
- حر، سید حسین. (۱۳۹۰). نقش مسجد در تعالی و تحکیم بنیان خانواده. قرآنی کوثر، ۴۰، ۹۶-۱۰۴. بازیابی از: <http://noo.rs/q9lvR>
- حسامی، فاضل. (۱۴۰۲). ارمان انس با مسجد برای خانواده. مسجد نیوز. بازیابی از: <https://www.masjed.ir/fa/newsagency/38269>
- حکمتی یار عزیز، فاطمه. (۱۴۰۳). تأثیر تهاجم فرهنگی بر فرهنگ خانواده با تکیه بر آرایش‌های نوپدید. آفاق علوم انسانی، ۸۵(۲)، ۱۳-۲۶. بازیابی از: <http://noo.rs/deLO7>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۰، ۱۴ دی). بیانات در سومین نشست اندیشه‌های راهبردی (موضوع زن و خانواده). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای. بازیابی از: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=18453>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۳، ۳۰ اردیبهشت). ابلاغ سیاست‌های کلی «جمعیت». پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای. بازیابی شده از: <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=26440>
- خبرگزاری شبستان. (۱۴۰۳). مراکز مشاوره مساجد از اقدام تا عمل. خبرگزاری شبستان. بازیابی از: <https://www.shabestan.news/news/1761092>
- خواجه‌نایینی، علی. (۱۴۰۲). بررسی ابعاد و ملاحظات مرتبط با مشارکت مردمی در سیاست‌های کلان جمهوری اسلامی ایران. رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، ۱۵(۲). doi:10.48308/piaj.2024.235114.1512

- زمانپور کیاسری، حسین. (۱۴۰۰). مسجد، خانواده، فرصت‌ها و تهدیدها. دفتر مطالعات پژوهش‌ها و ارتباطات حوزوی مرکز رسیدگی به امور مساجد. بازیابی از: <https://masjedpajoh.ir/article/study/2375>

- زین‌الدین بن ابراهیم بن محمد، علی (مترجم: محمدباقر فقیهی). (۱۴۲۰ق). کنز العمال فی معجم الأحادیث والأعلام (جلد ۷). قم: دار احیاء التراث العربی.

- سمیعی، محمد و عموزاده مهدیرجی، حنیف. (۱۳۹۳). سرمایه اجتماعی مساجد و انقلاب اسلامی ایران (مطالعه موردی شبکه اجتماعی مسجد هدایت). پژوهشنامه علوم سیاسی، ۹(۳۶)، ۷۳-۱۰۲. بازیابی از: <http://noo.rs/XAxN8>

- شاه‌آبادی، محمدحسین، و شهبازی، زهرا. (۲۰۲۵). بررسی عناصر تأثیرگذار در جذب حداکثری زنان و دختران جوان در مساجد فعال شهر تهران. مطالعات فرهنگی و رسانه، ۱۱(۲)، ۷۵-۹۴. doi:10.22083/scsj.2025.474247.1201

- شریفی‌نیا، محمدحسین. (۱۴۰۲). جایگاه مسجد در رشد و تعالی بنیان خانواده از طریق ارائه خدمات راهنمایی و مشاوره در مساجد. اولین همایش ملی الگوی تحقق محله اسلامی مسجد محور. دانشگاه رازی. بازیابی از: http://openaccess.ir/c/mosque2023/paper_52052

- صالحی، مهدی، احمدی، اسماعیل، و نظام‌دوست، یحیی. (۱۴۰۳). نقش رسانه‌ها در تحکیم خانواده‌ها. دومین همایش ملی خانواده سالم، جامعه سالم. بازیابی از: <https://civilica.com/doc/2120840>

- صنعتی، پرویز. (۱۴۰۲، ۲۵ فروردین). گذری بر نظام خانواده و پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی [مقاله ترویجی]. سیویلیکا. بازیابی از: <https://civilica.com/note/560>

- عرشی، ملیحه، تکفلی، مرضیه، و سبزی خوشنما، محمد. (۱۳۹۴). سیاست‌گذاری رفاه خانواده در ایران: مطالعه تطبیقی برنامه‌های توسعه. مددکاری اجتماعی، ۱(۱۲)، ۳۸-۵۱. بازیابی از: https://socialworkmag.ir/browse.php?a_id=65&sid=1&slc_lang=fa

- عیسوند، یونس. (۱۳۹۶). اخلاق و ساطت در ازدواج با تأکید بر قرآن و حدیث [پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه قرآن و حدیث]. پایگاه اطلاعات علمی ایران (پارسا).

- قاسمی‌شوب، محمد، و حسینی، سید علی اکبر. (۱۳۹۸). بررسی کارکردهای مسجد در پیشگیری و حل بحران‌های اجتماعی. اولین همایش سراسری الگوی تحقق محله‌ی اسلامی مسجد محور.

بازیابی از: <https://elmnet.ir/doc/470050010-2151>

- لطیفیان، مرتضی. (۱۳۶۵). نقش مسجد در رشد بهداشت روانی. علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، ۲(۲)، ۹۵-۱۰۵. بازیابی از: <http://noo.rs/5Fgyr>

- لهمیدی، فاطمه. (۱۴۰۳). نقش رسانه در استحکام و تزلزل خانواده. مطالعات راهبردی علوم انسانی و اسلامی، ۷(۶۷)، ۸۵-۹۶. بازیابی از: <http://noo.rs/Z00T9>

- مجلس شورای اسلامی. (۱۳۹۱). قانون حمایت از خانواده.

- مجلس شورای اسلامی. (۱۴۰۰). قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت.

- مجلسی، محمدباقر (محقق). (۱۴۰۴ق). بحار الأنوار: جامع أخبار الأئمة الأطهار (جلد ۸۳، ص ۳۷۰). بیروت: مؤسسة الوفاء.

- مرادی، رامین. (۱۴۰۰). تحلیل سیاست‌های فرهنگی خانواده در ایران پس از انقلاب. مطالعات فرهنگ و ارتباطات، ۲۲(۸۵)، ۲۲۳-۲۴۶. doi:10.22083/jccs.2019.193233.2858

- مقیمی، اعظم، و امینی، مجید. (۱۳۹۴). جهانی شدن؛ تعامل هویت محلی و نگرش‌های فرهنگی (مطالعه موردی: جوانان دانشگاهی یزد). مطالعات جامعه‌شناختی جوانان، ۶(۱۹)، ۱۵۷-۱۸۶.

بازیابی از: <http://noo.rs/jmUL1>

- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۳). تفسیر نمونه (جلد ۳). تهران: دارالکتب الاسلامیه.

- نامی، نادیا. (۱۴۰۳). بررسی نقش گردشگری تفریحی در کیفیت روابط خانواده. نخستین همایش ملی برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری: توسعه و تسهیل زیارت و گردشگری. بازیابی از: <https://civilica.com/doc/2098483>

- نجفی، حسین، و عباسی، روح‌الله. (۱۴۰۲، ۳۰ بهمن). نقش مساجد در کاهش آسیب‌های اجتماعی [سخنرانی در نشست تخصصی]. سلسله نشست‌های تحلیل مسجد به مثابه نهاد اجتماعی، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. بازیابی از: <https://www.ricac.ac.ir/meeting/812>

- نجفی، زینب. (۱۴۰۳). تعیین نقش مشاوره خانواده در ارتقای سلامت روانی و اجتماعی افراد. مطالعات راهبردی علوم انسانی و اسلامی، ۶۵ (پاییز)، ۴۰۵-۳۹۳. بازیابی از: <http://noo.rs/CYJox>
- نوابی نژاد، شکوه. (۱۴۰۳). آسیب‌شناسی نظام مشاوره پیش از ازدواج در ایران [گزارش نشست تخصصی]. اندیشکده بانوان. بازیابی از: <https://alzahra.acecr.ac.ir/fa/news/73782>
- هاشمیان فر، سیدعلی، شایگان، فریبا، و سعیدی، مصطفی. (۱۳۹۴). بررسی مشارکت جوانان در مساجد با تأکید بر خانواده. شیعه‌شناسی، ۱۳ (۵۰)، ۷۰-۳۳. بازیابی از: https://www.shiite-studies.com/article_21855.html
- هدایت‌نیا گنجی، فرج‌الله. (۱۴۰۱). آسیب‌شناسی شکلی سیاست‌گذاری و سیاست‌های کلی خانواده. پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده، ۴۳، ۹۵-۱۲۲. doi:10.22034/pzk.2022.11982.1818
- هدایتی، مهنوش. (۱۳۹۰). بومی‌سازی رشته تحصیلی مشاوره و راهنمایی بر پایه ارزش‌های مذهبی، بن‌مایه‌های ادبی، و رویکردهای علمی. فصلنامه جامعه‌پژوهی فرهنگی، ۲ (۲)، ۱۳۵-۱۵۸. https://socialstudy.ihcs.ac.ir/article_2054.html
- یوسف‌زاده، حسن، و ترکی، هادی. (۱۳۹۵). درآمدی بر الگوی روابط همسایگی در اسلام و الزامات آن در شهرسازی و معماری اسلامی. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

References

- Ali, Sara., Mahmood, Aafreen., McBryde-Redzovic, Aminah., Humam, Fairuziana., & Awaad, Rania. (2022). Role of mosque communities in supporting Muslims with mental illness: Results of CBPR-oriented focus groups in the Bay Area, California. *Psychiatric Quarterly*, 93(4), 985–1001. <https://doi.org/10.1007/s11126-022-10002-x>
- Abu-Ras, Wahiba., Aboul-Enein, Basil H., Almoayad, Fatmah., Benajiba, Nada., & Dodge, Elizabeth. (2024). Mosques and public health promotion: A scoping review of faith-driven health interventions. *Health Education & Behavior*, 51(5), 677–690. <https://doi.org/10.1177/10901981241252800>
- Zoellner, Lori A., Feeny, Norah C., Angula, Dega A., Aideed, Mohamed H., Liban, Essa N., Egeh, Muumin H., Awke, Abdisalan I., Ismail, Ahmed S., Kunle, Mohamed A., Ali, Eesha., Levin, Carol E., Burant, Christopher J., & Bentley, Jacob A. (2024). Islamic trauma healing (ITH): A scalable, community-based program for trauma:

Cluster randomized control trial design and method. *Contemporary Clinical Trials Communications*, 37, 101237. <https://doi.org/10.1016/j.conctc.2024.101237>

- Authors group. (2023). The role of mosques as centers for education and social engagement in Islamic communities. *Jurnal Bina Ummat Membina dan Membentengi Ummat*, 6(2), 151–166. <https://doi.org/10.38214/jurnalbinaummatstidnatsir.v6i2.184>
- Ahmed, Zeinab., & McGee, Bonita R. (2024). Field notes: The role of American mosques in supporting Muslim families. *The Family in the American Muslim Context*, 5(1). <https://doi.org/10.18060/28113>